

De marginalisering van een profeet

Hoe men probeerde Amos het zwijgen op te leggen

Adri van der Wal

‘**D**ie gesproken heeft door de profeten’, zo staat er in de Geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel over de Heilige Geest. Daarmee worden Israëls profeten voorgesteld als figuren die hun kritische, weg wijzende, leidinggevende, voorzeggende woorden niet uit zichzelf spreken, maar als een opdracht van hun God. De profeten funderen hun woorden dan ook steeds met zinsneden als ‘Dit zegt de Heer’ of ‘Uitspraak van de Heer’.

Zij spraken woorden bij de tijd, waarvan wij dankzij latere vastlegging deelgenoot zijn. De profeet/profetes legt de situatie van het moment naast de leefregels van God. De (ware) profeet durft vragen te stellen bij de tijd en mensen in de spiegel te laten kijken. Hij stelt een diagnose van de samenleving van zijn dagen en neemt de mate van trouw aan Gods leefregels op. Waar dat blijkt tegen te vallen, worden Israëls profeten veelal boetepredikers. Vaak zeggen zij onheil aan. Terwijl hun bedoeling juist was om mensen tot heil te brengen, hen op te roepen tot omkeer en terugkeer tot een leven naar Gods leefregels. Waar zij dat doen, hopen zij gehoor te krijgen. Het was zeker geen arbeid die enkel kon mislukken.¹ Als Israëls profeten geen vertrouwen hadden gehad dat een boodschap van omkeer gehoor had kunnen vinden, was deze niet uitgesproken. Maar omdat tijdgenoten de oproep tot omkeer niet oppakken, ziet men gaandeweg profeten als Amos en Jeremia veranderen van mensen die oproepen tot omkeer tot onvoorwaardelijke onheilsverkondigers. De tijdgenoten hebben echter geen behoefte aan dergelijke boetepredikers en onheilsaankondigers. Zij marginaliseren de profeet. Zo krijgt deze te lijden onder de eigen woorden namens God. Bij verschillende profeten is deze marginalisering goed te zien. Onder meer bij Amos. In het enige verhaal dat zijn boek bevat (7:10-17) wordt hem de ruimte ontzegd om nog verder profeet te zijn in het rijksheiligdom Betel. Hij moet vertrekken naar Juda. Niet langer wordt geaccepteerd dat hij zijn kritische stem laat horen in het Noordrijk, kritisch op zowel de sociale als de religieuze gang van zaken.

Historische setting

Amos treedt op in het Tienstammenrijk. Hij is vol-

gens velen afkomstig uit het Judese Tekoa. Er is echter ook een Tekoa bekend in het Noordrijk, bij de Karmel, in het stamgebied van Aser. Naar mijn mening komt dit Tekoa meer in aanmerking als Amos' plaats van herkomst. Zo noemt hij de Karmel in Amos 1:2; 9:3 en geeft het gehele boek door een inside-beeld van de noordelijke samenleving. Van belang is ook dat in hoofdstuk 7:12 Amos niet wordt toegevoegd om terug te gaan naar Juda, maar dat hij moet vluchten.

Uit vele elementen blijkt dat de profeet afkomstig is uit de agrarische sector. Dat blijkt allereerst uit de aanduidingen in 1:1 en 7:14. Uit de daar gebruikte termen, die overigens lastig zijn te interpreteren, blijkt in ieder geval dat hij werkte met levende have en met vijgen. Wellicht was hij een veehouder en teelde en oogstte hij vijgen als veevoeder.² Verder spreekt hij in 1:3 over ijzeren dorssleden. Men kan zijn agrarische herkomst ook opmaken uit de beeldspraak in 3:12 (de horizon van de herder) en 4:1 ('koeien van Basan'). En in 5:22 en 6:4 is sprake van jong vee (mestkalveren; lammeren). Ook de verwijzing naar het meetsnoer in 7:17 stamt uit de agrarische wereld. Verder komen er nog op vele andere plaatsen agrarische beelden voor (2:13; 4:7,9; 5:11; 6:12; 7:1-2,4; 8:1; 9:9,13-15). Ook al zou men het slotgeheelte Amos 9:11-15 aan Amos willen ontzeggen, zoals velen doen, dan nog blijft de stelling geldig.

Een - in vergelijking met andere profetenboeken - zeer gedetailleerd opschrift boven het boek plaatst zijn optreden in de tijd. In 1:1 gebeurt dat op twee manieren: aan de hand van koningen en aan de hand van een aardbeving. Het opschrift noemt twee koningen: de Judese vorst Uzzia (773-735 v.Chr.), - frappant is dat hij vooropstaat -, en koning Jerobeam II van het Noordrijk (787-747 v.Chr.). Dit type van datering wordt veel gebruikt in de opschriften van profetenboeken. De tweede datering is uniek. Bij opgravingen in Hazor (Tell el-Qedah) heeft men sporen gevonden van een aardbeving rond 760 v.Chr., maar ook in andere steden vond men sporen van een dergelijke aardbeving uit het midden van de achtste eeuw v.Chr. In het verdere boek Amos komt men het thema van de aardbeving tegen in 2:13 en 9:1,5.³ Van belang is verder dat in 8:9 wordt gesproken over een komende zonsverduistering. In dagblad Trouw van

Uitermate kritisch is Amos op de bovenlaag van de samenleving van zijn tijd. Dat wordt hem niet in dank afgenomen. Men zoekt hem het zwijgen op te leggen. Maar Amos laat zich niet de mond snoeren.

Ds. A.J.O. van der Wal is predikant van de Protestantse Gemeente te Hoofddorp en docent Oude Testament aan de Theologische Vorming Gemeenteleden in Capelle aan den IJssel en Utrecht.

¹ M. Korpel & J. de Moor, *De zwijgende God, Vught: Skandalon* 2011, 170.

² R.C. Steiner, *Stockmen from Tekoa, Sycamores from Sheba: A Study of Amos' Occupations* (CBQ,MS 36), Washington: Catholic Biblical Association of America 2003.

³ D.K. Ogden, *The Earthquake Motif in the Book of Amos*, in: M. Augustin & K.D. Schunck (eds.), *Goldene Äpfel in silbernen Schalen. Collected Communications to the XIIIth Congress of the International Organization for the Study of the Old Testament* Leuven 1989 (BEATAJ 20), Frankfurt am Main: P. Lang 1992, 69-80.

Zonsverduistering
Foto: Anton Sinke

woensdag 23 mei 1984 zei W. Caron: 'Zo bereken ik een totale zonsverduistering uit de kronieken van het Assyrische Nineveh - op de plek van het huidige Mosoel in Irak - op 15 juni 763 v.Chr. om 10.22 uur plaatselijke middelbare zonnetijd. De verduistering duurde vier minuten. Een dik kwartier eerder lag de grensstreek van Israël met Libanon in de totaliteit.'

Politiek was de regeringsperiode van koning Jerobeam II een periode van expansie (2 Kon. 14:23-29). Men veroverd gebieden in het Oostjordanland en stoot later door naar het noorden. Men beroemt zich in Amos 6:13 op de verovering van gebieden op Syrië, door de profeet met de namen van de steden Lodebar en Karnaïm samengevat, twee steden in het Overjordanse. Verder is dit een tijd van economische voorspoed. Daarvan genoot echter alleen de elite in dit waarschijnlijk feodale systeem. C. van Leeuwen wijst terecht op de armoede van de grote massa.⁴

Luxe

De wereld van het Noordrijk in de geschetste periode is een door de koning en zijn (civiele zowel als militaire) ambtenaren gedomineerde samenleving met een groot contrast tussen rijk en arm. In deze setting laat Amos zo rond 765-760 v.Chr. van zich horen en stelt hij zijn kritische vragen. Hij richt zijn

pijlen op de rijke bovenlaag en de grote luxe die men zich daar veroorlooft. Hij spreekt van huizen van gehouwen stenen. 'Paleizen' of 'burchten' noemt hij ze. Men kent winter- en zomerhuizen; hij spreekt van de ivoordecoraties daarin, ivoor dat ook in het meubilair is verwerkt. In dit milieu speelt zich een leven af van lui liggen op de bedden/divans, eetfestijnen en drinkgelagen, opgevrolijkt met muziek. Vooral is het Amos te doen om het onrecht dat plaatsvindt in de samenleving.

Na in 1:2-2:3 eerst een zestal buurvölker (Damascus, Gaza, Tyrus, Edom, Ammon en Moab) onder kritiek te hebben gesteld, trekt Amos deze kritiek door naar Noord-Israël (Am. 2:6-3:2).⁵ Het Godsvolk ontspringt de dans niet. In Amos 2:6-8 komen meerdere sociale misstanden aan de orde. Het eerste wat de profeet aan de kaak stelt is rechtsverkrachting (2:6; zie ook 5:7,12; 8:6). Wie daarentegen voor het recht opkomt, kan op haat en afschuw rekenen. Men schrikt er verder niet voor terug de weerloze letterlijk opzij te zetten. Ook schrikt men niet terug voor verkrachting. De profeet benoemt op verschillende plaatsen het vertrappen van de armen (2:7; 4:1 en 5:11). De machtspositie van de rijken geeft hun de mogelijkheid om hun macht en rijkdom te vergroten over de rug van de armen. In Amos 8:5 is het duidelijk hoe men daarbij bedrieglijke praktijk-

⁴ C. van Leeuwen, *Amos (POT)*, Nijkerk: Callenbach 1985, 11.

⁵ Zie voor deze afbakening A.J.O. van der Wal, *Achtergrond en rhetorische functie van Amos 3:1-2*, in: ACEBT 6 (1985), 83-90.

ken hanteert: door onjuiste maten en een valse weegschaal te hanteren. Zelfs wordt afval voor graan verkocht. De profeet protesteert tegen praktijken van afpersing. Corruptie blijkt aan de orde. Men doet dat alles, maar bekommert zich totaal niet om de mensen die men tekortdoet en afperst. Men voelt zich veilig in de huidige situatie (6:3).

Alsof deze sociale misstanden al niet genoeg zijn, brengt Amos ook godsdienstige misstanden ter sprake. Terwijl men sociaal onrecht bedrijft, brengt men toch offers en tienden, offers in soorten, vergezeld van cultisch gezang. Tegelijk drinkt men bij godsdienstige plechtigheden wijn die men wijngaardeniers als boete in natura heeft afgedwongen. Deze godsdienstige plechtigheden lijken in sterke mate op de feestelijkheden die men in de paleizen viert (vgl. 5:22-23 met 6:4-5). Amos 8:14 meldt dat men naast JHWH ook eer bewijst aan de Asjera van Samaria, het stierbeeld van Dan en een met Berseba samenhangende religieuze instantie.

Ondergang

In niet mis te verstane termen wordt dit alles door Amos aan de kaak gesteld. Hij zal eerst op verandering gehoopt hebben, gehoopt dat mensen de ogen open gingen; een zinsnede als 'Zoekt de Here en leeft!' (5:4,6) wijst daarop. Zeker ook gezien de toevoeging in vers 6: 'opdat Hij niet als een vuur vaart in het huis van Jozef'. Het onheil was nog te voorkomen. Maar het zal hem snel duidelijk zijn geworden dat hij daar tevergeefs op wachtte. Dan komen onvoorwaardelijke onheilsaanzeggingen uit zijn mond. Deze slaan zowel op het sociale onrecht van de bovenlaag als op de religieuze misstappen. Men roept het onheil over zichzelf af. Amos ziet hoe het onrecht op mensen zelf terugslaat: zij die in onrecht vooropgingen, zullen nu vooropgaan in ballingschap (6:7). Hun luxelevens is voorbij. De luxe huizen zullen verwoest worden. Bovendien zal het over zijn met de goden en religieuze instituties waar men zijn vertrouwen in stelde. Ook de tempels delen in de verwoesting.

Amos schetst een totaal onheil (2:15; 9:1). Hij vergelijkt het onheil met een aanval door wilde dieren: een leeuw (3:12), een beer en een slang (5:19). Het krijgt de vorm van ballingschap (5:27; 6:7; 7:11,17), zoals Amos in hoofdstuk 1 ook Damascus en Ammon ballingschap aankondigde. Het beven van de aarde wordt als straf gezien. Bij klaarlichte dag zal het land in duister gehuld zijn. Zo doet de Heer zijn dag komen, een dag van duisternis. De dodenklacht klinkt over Israël (5:1-2, 16-17). Deze wordt gebruikt als aanklacht tegen een nog levende partij, gericht aan een collectief. Zij schiet het leven erbij in.

Hoezeer JHWH zijn volk ook een bijzondere positie had verleend ('Jullie alleen heb Ik liefgehad te midden van alle geslachten van de aarde'), dat beschermt niet tegen dit onheil. Om zijn boodschap nog des te

meer kracht bij te zetten vertelt Amos een vijftal visioenen over ondergang (Am. 7:1-3, 4-6, 7-9; 8:1-3 en 9:1-4) en zingt de profeet een aantal liedteksten, waarin met name de scheppingsmacht van JHWH scherp naar voren komt (4:13; 5:8-9 en 9:5-6). Hij die op de eerste scheppingsdag het licht tegen het donker tevoorschijn riep, is in staat ook het omgekeerde te doen.

Betel

Deze kritiek op de samenleving en de uitwerking ervan in verschillende beelden van onheil en vernietiging heeft men Amos ten zeerste kwalijk genomen. Men legt deze spreker-namens-God een spreekverbod op (7:13); hij moet zijn profetische loopbaan maar voortzetten in Juda. Maar Amos repliceert dat hij ten eerste geen beroepsprofeet is en dus niet aan de leiband van de koning hoeft te lopen. Vervolgens wijst hij op goddelijke roeping. De actie van Amazja, de priester van Betel, wordt dan door Amos beantwoord met een uitspraak over Amazja's familie, inclusief Amazja zelf, en over Israël (7:17). De profeet laat zich niet de mond snoeren. Wellicht is ook in 9:10 te horen hoe men de profeet tot zwijgen tracht te brengen: 'Jij mag het onheil niet nader brengen en het ons niet tegemoet voeren.'

Actualisering

Amos' scherpe kritiek op de leefwijze van de elite in het Noordrijk is in de geschiedenis bewaard gebleven. Mogelijk heeft men de verwoesting van Samaria (ca. 720 v.Chr.) als bevestiging gezien van Amos' woorden. Ik stel mij voor dat deze woorden zijn meegenomen door mensen die daarna van het Noordrijk naar het Zuidrijk zijn gevlucht. Daar is de tegen het Noordrijk gerichte prediking van Amos mijns inziens later betrokken op het Zuidrijk. In een bewerking, een tweede laag zijn er tal van verwijzingen naar Juda en Sion in de tekst ingevoerd. Zo staat in 1:2 Sion voorop, is in 2:4-5 een kritische spreuk over Juda te lezen en wordt in 6:1 over 'de zorgelozen op Sion' gesproken. Mogelijk is het slotgedeelte 9:11-15 daaruit afkomstig. Men kon zich waarschijnlijk niet indenken dat het onheil/de ballingschap Gods laatste woord zou zijn.

Duidelijk is hoe Amos' woorden bij Jeremia weerklank hebben gevonden, zoals ook de woorden van de al evenzeer kritische Hosea en Micha. Men zou zo'n bewerking als bovengenoemd zich in zijn tijd kunnen voorstellen. Maar ook zou dat gebeurd kunnen zijn in de periode van de Trito-Jesaja, wanneer de hoorders in oude fouten vervallen lijken te zijn.